

Gawlas, Sławomir

"Acta Tomiciana w kulturze politycznej Polski okresu odrodzenia", Ryszard Marciniak, Warszawa-Poznań 1983 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 75/1, 209-210

1984

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

o charakterze uniwersalnym, z przewagą piśmiennictwa filologicznego i religijnego (po 30%). Brak oparcia w środowisku uniwersyteckim powodował, że jedynie u prawników pojawiły się zaczątki zbiorów specjalistycznych. Wśród niższych warstw społeczeństwa miejskiego księgozbiory były mniejsze, dominowała literatura religijna (50%). Książka dostarcza materiału, który może być interesujący dla historyka kultury mieszczaństwa dolnośląskiego końca XV — początku XVII w.

S. G.

Ryszard Marciniak, *Acta Tomiciana w kulturze politycznej Polski okresu odrodzenia*, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Wydział Historii i Nauk Społecznych, „Prace Komisji Historycznej” t. XXXVII, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa—Poznań 1983, s. 262.

Praca wyrosła z nurtu badań kodykologicznych, który dostrzega w książce rękopiśmiennej nie tylko przekaz tekstów, ale i świadectwo ludzkich potrzeb i okoliczności, które powołały ją do życia oraz funkcji, jakie następnie pełniła. Materiału do odpowiedzi na tak sformułowany program dostarczyły szczegółowe studia krytyczne powstałych do początku XVII w. przekazów „Tomicianów”, które pozwoliły (przy wydatnej pomocy analizy znaków wodnych i opraw) na odtworzenie etapów narastania spuścizny rękopiśmiennej.

Pierwszy rozdział poświęcony genezie zводу otworzyła krótka prezentacja jego autora i środowiska, w którym pracował. Stanisław Górski rozpoczął swoją działalność od kolekcji utworów poetyckich Andrzeja Krzyckiego. Po śmierci w 1535 r. Piotra Tomickiego, w nawiązaniu do renesansowych zbiorów korespondencji, powstał zamiysł wystawienia cieszącemu się sławą doskonałego stylisty byłemu zwierzchnikowi, humanistycznego pomnika przez zebranie jego mów (może najpierw osobno) i listów. Realizację umożliwiło przejęcie papierów kancelaryjnych i prywatnych Tomickiego (podstawa tzw. „Tek Górskiego”). Pierwszą redakcją był pięciotomowy (lub obszerniejszy) zbiór ofiarowany w 1545 r. Mikołajowi Radziwiłłowi „Czarnemu”. W trakcie pracy miało dojść do uświadomienia politycznej wagi materiałów i zmiany koncepcji dzieła na rzecz zbioru tekstów objaśniających genezę aktualnych problemów państwowych. Ukończona w 1553 r. trzynastotomowa kolekcja została ofiarowana Zygmuntowi Augustowi, aby siłą swego materiału i komentarzy pobudzić króla do przeciwdziałania pogarszaniu się sytuacji państwa i kościoła. Już na życzenie władcy sporządzono do 1557/1558 r. dalszych 6 tomów obejmujących specjalnie zgromadzone odpisy akt z lat 1536—1548.

Rozdział drugi zawarł analizę II i III redakcji „Tomicianów”. Zbadanie warsztatu Górskiego przyczyniło się do pokazania jego poglądów politycznych. Opowiadał się on przeciw reformacji, w której widział upadek moralności i autorytetów, przeciw programowi ruchu egzekucyjnego, odrzucał szerzący się nowy styl życia. Ratunek dla rozprzężonego państwa dostrzegł w senatorach koronnych i liwewskich, którym w 1567 r. ofiarował dwie kolekcje poprawionych „Tomicianów” (24 tomy). Trzecią redakcją stanowił egzemplarz, który zatrzymał dla siebie. Po śmierci Górskiego w 1572 r. doszło do upowszechnienia się odpisów jego dzieła w kręgu magnackiej elity politycznej. Śledząc te sprawy w kolejnym rozdziale autor kreślił postacie kolejnych właścicieli, dowodząc następnie politycznej użyteczności materiału Tomicianów w oparciu o analizę znaczenia argumentów historycznych w toczącej się u schyłku XVI w. walce o władzę między szlachtą i magnaterią. Z analogicznych potrzeb informacji politycznej wyrosły liczne odpisy dzieła Długosza, a w kręgu działaczy sejmowych wykształcił się typ zbioru materiałów, który dał początek sylwom szlacheckim. Kolekcje te zawierające głównie sprawy

polityczne (rzadziej religijne) stanowiły dokumentację potrzebną w działaniu sejmowym i w kontaktach z wyborcami.

Ostatni rozdział przyniósł ustalenia dotyczące dezaktualizacji „Tomicianów” w pierwszej połowie XVII w. wyrażającej się w zaprzestaniu odpisów, wycofywaniu z obiegu i rozpraszeniu kolekcji. Przyczyną były zmiany w kulturze politycznej. Zmieniły też wkrótce charakter sylwy, w których coraz więcej miejsca zajmowały erotyki, horoskopy, przepisy domowe i porady gospodarskie. W aneksie dołączone zostało 13 szkiców przedstawiających dzieje poszczególnych kolekcji po śmierci Górskiego, uzupełnione tablicą z ich wykazem oraz drugą ze schematem filiacji.

Książka ma walory wydarzenia naukowego. Pokazuje wartość metody, która pozwala przejść od obserwacji źródłowych do ważkich ustaleń z zakresu dziejów kultury politycznej. Przynosi jednocześnie bogactwo materiału oraz dociekliwe i na ogół przekonujące interpretacje.

S. G.

Jakub Pokora, *Sztuka w służbie Reformacji. Śląskie ambony 1550—1650*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1982, s. 334 + 170 ilustr.

Podstawą książki jest rozprawa doktorska powstała w Uniwersytecie Wrocławskim na seminarium prof. M. Ziata. Autor zanalizował 114 kazalnicy śląskich w tym 11 niezachowanych, poświadczonych źródłowo. Ogromna ich większość należała do świątyń protestanckich, tylko dziewięć pochodzi z kościołów katolickich.

Swymi badaniami J. Pokora powiększył o 51 liczbę obiektów wymienionych w katalogu Lutscha „Verzeichnis des Kunstdenkmäler der Provinz Schlesiens” (t. I—IV, 1886—1896).

Najwcześniejsza jest niezachowana kazalnica protestancka ze Swierzawy (1562 r.), najstarsza zachowana należy do kościoła protestanckiego z Góry Śląskiej (1571 r.), zaś pierwszą katolicką amboną śląską — z Wysokiej — datuje się na początek XVII w.

Książka dzieli się na trzy podstawowe części: w pierwszej, konstrukcyjnej zanalizowano rolę kazania w liturgii i miejsce ambony w świątyni, kwestie formalno-artystyczne, oraz treści ideowe, szeroko uwzględniając wyposażenie literackie ambon; część druga to katalog kazalnicy ułożony alfabetycznie, zawierający prawie wszystkie zachowane ambony śląskie z lat 1550—1650, także przebudowane, z niezachowanych uwzględniono te, co do których istnieją w miarę pełne przekazy źródłowe. Pominięto zaś te silnie przebudowane obiekty, które są nieinteresujące ze względu na formę i treść: z Baldwinowa, Namysłowa, Bierowa, Grodziska, Kruszyń, Małujowic, Mierczyc, Oleśna i Strzelc Opolskich; część trzecia to album 170 czarnobiałych ilustracji uszeregowanych alfabetycznie według nazw miejscowości.

Ambony śląskie czerpały tematy biblijne najczęściej z ksiąg Psalmów i Izajasza oraz z ewangelii Mateusza, Łukasza i zwłaszcza Jana.

W książce zamieszczono dwa aneksy: 1. Andrzeja Calagiusa „Suggestum Magdalaemum” z 1581 r. według facsimile z wydania z 1728 r.; 2. Kontrakt na kazalnicy legnicką z 1568 r. drukowany tu za wydaniem z XVIII w.

Książkę zaopatrzone w indeksy: nazw i nazwisk, tematów ikonograficznych i wersetów biblijnych oraz obszerne dwunastostronicowe streszczenie w języku niemieckim.